

1919 – A SORSFORMÁLÓ ÉV ALEXANDER BERNÁT ÉLETÉBEN

1919 – BERNÁT ALEXANDER'S LIFE-CHANGING YEAR

Turbucz Péter

levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára
turbucz.peter@bazml.hu

Kulcsszavak: Alexander Bernát, 1919, bolsevizmus, diktatúra, tanácsköztársaság, igazoló bizottságok, MTA, Kisfaludy-Társaság, Pester Lloyd

Keywords: Bernát Alexander's life, 1919, communism, dictatorship, Hungarian Soviet Republic, certifying committees after the Soviet Republic, Hungarian Academy of Science, Kisfaludy Society, Pester Lloyd, Hungarian philosophers

A XX. században élt magyar tudósok életútja idehaza kis túlzással akként is jellemezhető, mint a bel- és külpolitikai változások és/vagy a társadalmi átrendeződések következtében beálló személyes sikerek, valamint ugyanezen két okból az egyéni és kollektív traumák ciklikus váltakozása. A kulturális és a tudományos emlékezet is hajlamos esetenként szemet hunyni eme túlzásba vitt nemzeti jellegzetesség fölött, illetve nem kellőképpen hangsúlyozni azt a diskurzusokban. A legújabb kori magyar filozófia történetében, és azon belül – megannyi szomorú példa mellett – Alexander Bernát esetében (is) e megállapítás adekvátként hathat, de ne siessünk ennyire előre...

Annak ellenére, hogy pályája és művei megismerésében éves, évtizedes hézagok tátonganak (írásairól teljes bibliográfiával ma sem rendelkezünk), ő azon hazai filozófusok sorát gazdagítja, akiknek nagy vonalakban ismert vagy épp' feldolgozottnak tekinthető az életútja (Zóka, 2015, 25.). Esetében tehát nem is magának a hiánynak a megléte aggasztó – hiszen minden tudós életében vannak említésre kevésbé érdemes, egy-két sorban bőven megtárgyalható „laposabb” időciklusok –, mint inkább az a tény lehet feltűnő, hogy a fehér foltokba burkolódzó időszakok majd' mindegyike fontos történelmi éveket rejt, amelyek nemcsak a tárgyalt személy karrierjében, de a magyar nemzet számára is több szempontból sorsformálók voltak. Alexander Bernát esetében, bár a 19. században is szép számmal akadnak ilyen pillanatok, életének utolsó tizenhat évében mutatkozik a legnagyobb csend. Az 1911–1927 közti időből e helyütt az 1919-es év eseményei kerülnek röviden bemutatásra, amelyek a fentebb említett politikai átrendeződések következtében, ha nem is véglegesen, de hosszú időre derékba törték a „pan-

hisztor” életét, és végérvényesen csorbát ejtettek addigi fényes karrierjén – az eset mégsem kapott soha komolyabb nyilvánosságot (Sebestyén, 1934, 10.; Gábor, 1986, 41–43.; Somos, 2004, 120.).¹

Alexander Bernát életében az 1919-es év hónapjai is nagyjából úgy kezdődtek, mint évtizedek óta bármelyik. Folyamatosan szerkesztette az *Athenaeum*², rendszeresen jelentek meg írásai a *Pester Lloyd*-ban³, tanított az egyetemen, és részt vett mások mellett a Kisfaludy-Társaság január 8-i, a Magyar Tudományos Akadémia február 24-i és a Magyar Filozófiai Társaság február 20-i és/vagy március 6-i ülésein (KT Évlapok, 1920, 118.; Heinrich, 1919, 104.; Alexander, 1919e, 96. és 160.)⁴ Az eltérés a korábbi évektől mindösszesen egy kis könyvecske december második felében való megjelenésében mutatkozott. *A háború után* című kötete – amelyben négy, háború alatt elmondott ún. *hadi beszédét* közölte – már jelezte, hogy filozófusunk mit remél a „nagy idők” utáni korszaktól, az első békeévtől kezdődően (Alexander, 1918 [2014]; Turbucz, 2014; Turbucz, 2016).

Hatalmas alkotóerejének további kibontakozását azonban egyrésztől erősen hátráltatta a Károlyi-rezsim, mellyel a bölcsésztudományok tanára⁵ nem tudott teljes mellszélességgel azonosulni, másrésztől Kun Béla hatalomra jutása és a rákövetkező diktatúra kiépülése húzta át számításait. Filozófusunk számára a március 21-e után következő hónapok – osztozva a főváros lakóinak sorsában – nélkülözéssel és a megaláztatások férfias elviselésével telt. Bár hírnevére, ismerettségére,⁶ és talán korára való tekintettel meghagyták egyetemi állásában, ő azonban az új állapotokat határozottan idegennek érezte magától (Pesti Napló, 1919/83, 7.; Somos, 2004, 120.). A számára egyébként látható módon kedvezően induló időszakkal egyáltalán nem akart közösséget vállalni. A pártpolitika po-

¹ Egy nemrég megjelent cikke és egy kiadás előtt álló tanulmánya tanúsága szerint az 1919-es időszak eseményeit Marczali Henrik vonatkozásában Dénes Iván Zoltán kezdte földolgozni (Dénes, 2017; Dénes, 2018).

² A folyóirat 1916-tól évenként hatszor jelent meg: január, március, május, július, szeptember és november 1-én. 1919-ben ez annyiban változott, hogy a 3. és 4. szám (amelyek egyébiránt a bölcselő „vesztét” okozták majd) összevonva jelent meg, feltehetően júliusban, illetve az 5. és 6. szintén összevont szám nagy valószínűséggel már augusztusban – szerkesztőjük svájci utazása előtt – készen állt a nyomtatásra.

³ 1918., *Der Untertan*, „Liliom”, *Optimismus* stb.

⁴ Minthogy a Magyar Filozófiai Társaság – az előbbi két tudóstársasággal szemben – eddigi ismereteink szerint csak felolvasó ülést tartott az év első hónapjaiban, ezért az események datálása hiányos (a korabeli napilapok lényegében csak a rendezvények idejét, szerzőjét és címét jelölik), és bár valószínűsíthető, hogy azokon a társaság elnökeként Alexander is részt vett, ám erre nincs írásos bizonyíték.

⁵ Ferenc József 1914 novemberében engedélyezte, hogy Alexander „előadási jogosítványa a bölcsészettudomány egész körére kiterjesztessék” (*Budapesti Hirlap*, 1914/302, 5.).

⁶ Tanítványai között volt például Varjas Sándor és Fogarasi Béla is.

rondjától egyébként is ódzkodva élő bölcsező⁷ ezért alig néhány nap után – csak „mint szemtanúja az eseményeknek” – merev elzárkózással és averzióval kezdte figyelni a körülötte zajló eseményeket, amiért mindinkább befelé fordult s elszigetelődött, majd lassan a kiépülő rendszer ellensége lett (Alexander, 1919d, 2.; Zóka, 2015, 29–30.).

Tanítványa, Szemere Samu így emlékszik vissza azokra az időkre: „Objektíven meg kell állapítani, hogy Alexander mind a Károlyi-rezsim alatt, mind a bolsevizmus idején az illető kormányoktól és kormányközegektől teljesen távol tartotta magát, semmiféle szolgálatot érdekükben nem teljesített, semmiféle előadást a rendes egyetemi előadásokon kívül nem tartott, semmiféle úgynevezett reformvagy erre vonatkozó tanácskozásban, de általában semmiféle ülésben részt nem vett” (Szemere, 1941, 418.). A nemrégiben fölfedezett, *A magyar bolsevizmusról* című, 1919 decemberében írt cikke is alátámasztja a most idézett sorokat, hiszen rögvest a mű második mondatában Alexander már-már bírósági vallomásnak ható nyíltsággal és tömörséggel állítja, hogy „nem voltam semmibe se beavatva, nem vettem részt semminek az intézésében, csak elszenvedtem a bolsevizmust, mint más millió meg millió magyar” (Alexander, 1919d, 2.).

Az új állapotokat tehát a hosszú évek óta kényelemben és biztonságban élő filozófus, a Monarchia egyik legismertebb és legnépszerűbb intellektüeljeként, egyszerűen sehogy sem tudta (s nem is akarta) megszokni, kezelni. Ez természetesen nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy teljes addigi életműve a filozófiai materializmus messzemenő ellentétében bontakozott ki. Egyebek mellett az 1910-ben, tanítványai és tisztelői születésnapjára rögtönzött válasza is bizonyítja ezt, ahol addigi pályája imperatívuszát öntötte szavakba és a „magyar érzéssel”, a „magyarság javára” terjesztett filozófiai gondolkodásról, a „magyar szellemhez”, „simuló”, a „magyar szellem erejéből táplálkozó” bölcseletről, a „kívülről igazító” „idegen importot” elutasító teoretikus programról beszélt (Percz, 2008, 147.).

Hónapokkal később, már külföldre kerülése után, amikor az Ausztriában és Svájcban élő ismerősei szembesítették a kérdéssel, hogy mit érzett a szocializmus térhódítása, illetve utóbb a kommün győzelmekor, ő minden esetben megdöbbenésének adott kifejezést. „Mi magunk is Magyarországon – írja a főt megnevezett cikkében – teljesen meg voltunk lepve a szocializmus térfoglalásától, majd a bolsevizmusnak egy éjszaka alatt való uralomrajutásától. Nem meglepve, hanem fejbekölnitva éreztük magunkat. Többet mondok: még ma is, midőn már túl vagyunk rajta, gyakran mi rossz álomnak érezzük. Akkor eszünk megállt és majdnem bambán néztük a dolgok fejleményeit. Minthogy a dolog mégis százharminchárom napig tartott és sajátos körülmények folytán [a] vége egyelőre

⁷ Neki tulajdonítható az a mondás is, hogy „aki a politikába elegyedik, szappanbuborékot nyomkod” (Alexander, 1924, 305.).

beláthatatlan volt, néha próbáltunk beleilleszkedni lelkünkkel az új állapotba, hogy és mint lesz, mit tegyünk, mi vár reánk, de azután újra a gonosz álom érzése vett erőt rajtunk, hogy ez még sem lehet valóság és igazság és csakhamar föl fogunk ébredni belőle” (Alexander, 1919d, 2.).

Eme kezdeti, a korabeli magyar konzervatív szellemi elit tagjaira általánosan jellemző értetlenséget tudósunknál is az indiszponáltság érzése, majd fokozatosan az ellenállásra való buzdítás követte. Érzéseiről a következőket írta később: „Nem tagadom azonban, hogy végig az az érzésem támadt föl gyakran, hogy örültekházában vagyok, sőt kétkedtem, hogy magam is eszemenél vagyok-e” (Alexander, 1919d, 2.). A kommunizmust elutasító magatartásának természetesen hamar meglett a negatív eredménye. A kiépülő rendszerrel szimpatizáló diákjai, valamint korábbi tanítványai és ismerősei közül többen is ellene fordultak, emiatt aztán a Tanácsköztársaság első napjaiban a konzekvenciákkal eladdig mit sem törődő, öregedő professzor⁸ is hamar felismerte, hogy az ingatagnak tűnő politikai hatalom és államberendezkedés várhatóan nem fog egyhamar összeomlani, és az ő helyzetében vigyázni kell a szavakkal. Végül felesége megromlott egészségi állapota⁹ miatt kifelé mindinkább azt a benyomást kellette, mint aki antibolsevista elveit föladván, „az erőszakra alapított hatalommal szemben minden védelemtől megfosztva”, beletörődött a fennálló helyzetbe (Berzeviczy, 1919, 220.). Egy, az idejé év elején előkerült, 1919. szeptember 20-án Zürichben kelt levelében Angyal Dávidnak, régi kollégájának így írt erről: „Soha biztonságba nem éreztem magamat. Nem magamat féltettem, csak feleségemet, kit az ijedség megölt volna, hacsak kihallgatásra vezettek volna” (Alexander-levél). Alexander tehát a körülmények áldozata lett, amit felismerve, igyekezett a lehető legtöbbet „kihozni helyzetéből” (Somos, 2004, 120.).

A továbbiakban az esetleges retorzióknak és vegzálásoknak elébe menve, valamint felesége külföldi gyógykezeléséhez a mielőbbi útlevészerzés reményében elvállalta, hogy az előző évekhez hasonlóan továbbra is rendszeres, fizetett cikkírója lesz a *Pester Lloyd*nak. Helyzetét és cselekedetét a következőképp magyarázta Angyalnak címzett levelében: „Hallom, hogy szememre vetik, hogy a *Pester Lloyd*ba írtam. De azok nem ismerik akkori helyzetemet. Én szálla voltam azok szemében, kik a hatalmon voltak, vagy közel állottak hozzá. Ti ezt nyilván nem tudjátok úgy mint én. A Nyugat évek óta támadott engem. (Fenyő, Lukács, Havasi, Laczkó, Szabó Dezső stb.) A szovjet uralom első heteiben megtámadták azt a füzetemet, mely a háború alatt mondott néhány beszédemet [közölte]. Megtámadtak mint sovínisztát és háborús uszítót! Egy másik támadás, mely még ve-

⁸ Ekkor 68 éves volt.

⁹ Brössler Regina betegségéről sajnos több információ egyelőre nem ismert. Az asszony 1880. augusztus 22-től volt a bölcseleti felesége, egészen 1922. augusztus 8-án bekövetkezett haláláig (*Fővárosi Lapok*, 1880/185, 921.; *Budapesti Hirlap*, 1922/179, 6.).

szedelmesebb volt, a Fáklyában (a Világ utódja) ért engem, ahol előszedték azt a 25 évvel ezelőtt megjelent művemet »Nemzeti szellem a filozófiában«, minden ok és szükség nélkül; az illető, úgy látszik nem is tudta mi van abban a műben, mely csak olyokat mondott, miket Wundt a mostani háború alatt írt meg. Szóval utaztak rám. Hogy miért nem függesztettek fel és miért nem csuktak be, nem tudom. Talán mert soha semmiféle politikai pártba nem léptem be» (Alexander-levél).

Bár az idézett sorok hitelességéhez kétség sem fér, annak tartalma némi magyarázatot igényel. Alexander Bernátot valóban több sajtókritika érte az 1910 utáni években (is), ám az eddigi ismeretek szerint egyikre sem válaszolt, még az őt származásában bántó vagy kinevezéseit jogosultságában támadó cikkekre és karcolatokra sem. Hogy a most idézett levélszakaszban mégis felpanaszolja sérelmeit, úgy hiszem, némi kitérőre kényszerít. A *Nyugat*-féle kritikák esete ugyanis más megítélés alá tartozik, mint a legtöbb korabeli folyóiraté, hiszen *A Hét*, az *Új Idők*, illetve a *Magyar Figyelő* mellett e lap gyűjtötte maga köré az irodalom legprominensebb alakjait, így az abban megjelenő recenziók is maguktól értetődően felemelő vagy megsemmisítő hatással bírtak. Bölcselőnk a *Nyugat*ban olvasható bírálatokra¹⁰ e helyütt azért tért ki mégis, mert a folyóirat írói hosszú évek óta kételkedtek irodalomtudósi mivoltában, amit nyíltan hirdettek is. Ez pedig nemcsak a legnagyobb tiszteletlenségnek és sértésnek számított egy kisfaludysta felé, hanem árnyékot vetett egyéni tudományos megítélésére, idehaza és külföldön egyaránt. Mindezek mellett pedig magának a társaságnak is sokat árt(hat)ott, ami Alexandert, mint az egyik legismertebb tagot¹¹ feltehetően rettentő mód zavarhatta és dühíthette. Sérelmének szemléltetéséhez következzen két részlet Fenyő Miksa tollából:

„Bennünk az a gyanú támadt, hogy ez a száguldó irodalomtörténet nem is annyira a németeknek készült, hanem a magyaroknak, sógoroknak és komáknak, akiknek a szolgálatokért miket tettek vagy tehetnek, társadalmi állásukért [...] egy-két jó szó kijár [...]”¹²

„Hogy akinek a Nyugatról ilyen kevés fogalma van, (vagy ami van, azt ilyen mérgesen titkolja el a németek elől), az íróiról sincs mondanivalója, azon nincs mit csodálkoznunk. [...] Tizedrangú írók számára a legváltozatosabb jelzőket kellemeteskedni elő, csak a Nyugat írói számára tartotta fenn azt a disztinkciót, hogy semmit sem mond róluk. Ignotusról annyit, hogy Veigelsberg Hugó és Babitsról,

¹⁰ Jelenleg az alábbi Alexander-ellenes Nyugat-kritikák ismertek: Fenyő Miksa: *Alexander Bernát két bírálatáról. Sebők Zsigmond Bajcsányi de eadem és Móricz Zsigmond Sári bíró című munkáit támadó kritikáiról*, 1910-ből, Laczkó Géza: *For shame! Válasz Alexander Bernát cikkére*, 1911-ből, és szintén abból az évből Szabó Dezső: *A magyar tanárság psychéje. Felelet Alexander Bernátnak*.

¹¹ A Kisfaludy-Társaságban 1907-től filozófusunk töltötte be a javaslatára újjáalapított Shakespeare-albizottság igazgatói székét (Bayer, 1908, 150.).

¹² Az idézetekben a szövegközi kihagyások minden esetben tőlem származnak – T. P.

hogy kitűnő fordító, aki leginkább igyekszik a német és francia kultúra áramát a mi kultúránk medrébe terelni. [...]

És így van ez Alexander Bernát dolgozatában elejétől végig, a drámairodalomról szóló részben ugyanaz a rendszertelenség és gondolatnélküliség, üres jelzők, melyek az analomig megismétlődnek [...] aszerint, hogy az illetőnek mi a társadalmi állása, bővülnek ki nem kevésbé semmitmondó mondatokká. Ha még nem késő, a kiadó »Bajtársi Szövetségnek« fel kellene vásárolni a kötet összes példányait, német kézbe Alexander Bernát dolgozatának nem szabad kerülnie” (Fenyő, 1918).

A kritikai sorok filozófusunk *Wissenschaftliches Leben, Literatur, bildene Künste* című dolgozatára vonatkoznak, amit az *Ungarn* főcímet viselő propagandakötet számára írt 1917-ben (Alexander, 1917). A mű, amelyet eredetileg a német olvasóközönségnek készítettek, Magyarországon nem lett népszerű a háború utáni időkben. Természetesen ebben nagy szerepe volt eme rendkívül súlyos bírálatnak, amit Alexandernek volt miért sérelmeznie. Közel száz év távlatából az utókor hajlamos lehet az ilyen súlyos vádak az „első világégés” szülte békehangulat számlájára írni, azonban a háború végi békevágy érzését, ami ez esetben Fenyő sorait is magyarázza, tudósunk egyszerűen nem vette figyelembe. Az ő szemében, aki hovatovább még 1918-ban is fogalmazott háborúpárti műveket, ez nem lehetett helytálló kifogás. Az pedig, hogy a bírálat(ok) tartalmazhat(nak) igazságot, soha föl sem merült benne. Sajnos a Nyugat-kritikák további vizsgálata jóval túlmutat jelen lehetőségeinken, ezért térjünk át a másik napilapra!

A *Fáklya* című lap eddigi ismereteink szerint valóban a *Világ* ideiglenes utódaként jelent meg 1919. április 20-a és május 14-e között.¹³ Irányvonalát tekintve leginkább talán a kommunizált *Lloyd* magyar nyelvű megfelelőjének tekinthető abban az értelemben, hogy látszólag valamivel mérsékeltebb volt a *Vörös Ujságnál* és intellektuálisabb a *Népszavánál*. Az Alexandert a *Fáklya* hasábjain ért támadás esete azonban csak látszólag egyértelműbb a *Nyugaté*nál. A tárgyalt napilap föllelhető, általam fellapozott számaiban ugyanis ezidáig nem sikerült ennek nyomára bukkanni, ami feltételezhetővé teszi, hogy maga a szerző sem olvasta azt (Fáklya, 1919). Jelen pillanatban inkább gyanítható, hogy másodkézből származó információ volt a birtokában egy ellene irányuló sajtótámadásról, esetleg annak tervéről, vagy talán rosszul emlékezett, s emiatt tévedésből másik lapot nevezett meg (a levél írásképén látszik, hogy feldúlt idegállapotban keletkezett). Természetesen végleges választ csak a további kutatás hozhat, mindenestre polihisztorunk levelében kifejtett álláspontja szerint a *Nyugat* mellett a *Fáklya* tehető felelőssé azért, hogy a kommunista diktatúra alatt neki a *Pester Lloyd* hasábjain kellett menedéket és barikádot keresnie. Ha pillantást vetünk írá-

¹³ A lap fennállásának idejét Kemény György sajtóbibliográfiája 1919. április 20. – május 24. közötti időre teszi (Kemény, 1942, 330).

sai megjelenésének időpontjára, láthatjuk, hogy a valóság ennél azért összetettebb. Egyfelől: a *Fáklya* esetében kijelenthető, hogy még nem is létezett, amikor ő már a *Lloyd* hasábjain cikkezett: első kommün alatti írása, a *Geistige Arbeit* március 30-án jelent meg, a második, Bernhard Shaw *Candida* című darabjának ismertetése április 4-én, az Eötvös-cikk pedig április 10-én (Alexander, 1919a; Alexander, 1919b; Alexander, 1919c). Másfelől: a *Nyugatban* napvilágot látott bírálatok többsége még évekkel korábban keletkezett.

A most előadott két okból adódóan nem lehet nem fölfedezni egy mögöttes dacot, vagy visszavágási kísérletet bölcselnök szándékában. A *Lloydban* történő publikálás – az állandó jövedelemforrás mellett (amire szintén komoly szüksége volt) – tehát lehetőséget biztosított számára esztétikai nézetei prezentálásához és persze az esetleges válaszáshoz a várható (további) támadásokra, ugyanakkor fontos kiemelni, hogy jelleméből és addigi életművéből adódóan ennél többről, például ideológiai rokonszenvről nem lehetett szó.¹⁴ Sajnos a „tanácsköztársasági kormány” alatt megjelent cikkei vázlatos bemutatása is túlfeszítené e munka kereteit, azonban hozzávetőleges biztossággal az már most megállapítható, hogy az időszakból ismert összesen tíz írásának¹⁵ tartalma szerint a legnagyobb jóindulattal állítva is csak kevésé szolgálhatta a hatalom érdekeit.¹⁶ Helyette mindinkább döntő ténynek vehető az a propagandaszempontról, hogy a nagyvilág előtt többnyire ismeretlen bolsevik intellektuelek tömegéből felmutatható volt egy nemzetközileg is általánosan ismert és elismert személy, aki rendszeres publicisztikájával – látszólag – a hatalom legfontosabb – elsősorban a külföldi hírlap-olvasók számára nyomtatott – lapjában fejezte ki együttműködési szándékát a rendszerrel. E mellett kimért, higgadt hangvételű, és az akkori viszonyok között nagyjából apolitikus alapbeállítottságú tárcái s színikritikái a békés mindennapok és a konszolidált állapot illúzióját keltették a Lajtán túli olvasókban. Egy országát, ahol annak ellenére, hogy területe nagyobb része idegen okkupáció alatt áll, a maradványban pedig polgárháborús helyzet uralkodik, mégis minden rendben van. Ahol a problémák ellenére az iskolák működnek, a színházak és a mozik nyitva tartanak és még a letűnt „dekadens polgári kor” liberális szellemiségű tudósai, tanárai, művészei stb. is a helyükön maradhatnak, persze csak ha elfogadják a politikai vezetés megfellebbezhetetlen fensőbbiségét. Maga Alexander

¹⁴ Másfelől közelítve a kérdéshez, ha Alexander valóban a kiépülőben lévő kommunizmus többé-kevésbé elszánt híve lett volna, azt az 1945 utáni időszak filozófiatörténései a legnagyobb hévvel hirdették volna, ám erre vonatkozólag mindeközéig semmilyen érdemi bizonyíték nem került elő.

¹⁵ A megjelent cikkek és tárcák közt található négy színikritika, egy megemlékezés és öt esztétikai témájú írás.

¹⁶ Alexander leginkább „kommunista-szimpatizáns” művének a *Kunst und Weltanschauung* számít, amely 1979-ben bekerült a tanácsköztársaság kikiáltásának 60-ik évfordulójáról megemlékező kötetbe is (Alexander, 1979).

a már többször idézett levelében újságírói működésének megmagyarázásához a következőket fűzte: „Ha a Lloydnál régi működésemet abba hagyom, hogyan magyarázták volna ezt? Hogy még a nem politikai színházi kritikát sem akartam folytatni! Mást pedig mint esztétikai dolgokat nem írtam” (Alexander-levél). Bölcselőnk ezzel győzködve magát, a legnagyobb nyugalommal várta ki a Tanácsköztársaság bukását. A tiszta lelkiismeret meggyőződésében az is szerepet játszott, hogy a lap belső munkatársi tisztét sem fogadta el.

Az augusztus 1-je utáni hetek látszólag őt igazolták. Senki nem vonta kérdőre, és továbbra is állásában maradhatott. Közben felesége állapota tovább romlott, ám elutazásukhoz az útlevele – amelyet a proletárdiktatúra alatt végül megtagadtak tőle¹⁷ – még több mint húsz napot kellett várnia. Ez idő alatt rendszeresen megfordult az Akadémián és az egyetemen. Részt vett „az egyetem bölcsészeti karának augusztus 25-i ülésén, ahol felolvasták az igazolandók névsorát, de ebben az ő neve nem fordult elő” (Szemere, 1941, 419.). Napokkal korábban jelen volt még a Kisfaludy-Társaság augusztus 16-i zárt ülésén is, ahol ártatlansága teljes tudatában maga is hozzájárult Pekár Gyulának azon javaslatához, hogy „alakuljon egy öttagú vizsgálóbizottság, amely tagjainak viselkedését a kommunizmus ideje alatt nemzethűség szempontjából megvizsgálja” (KT-jkv., aug. 16.). Javaslatát Pekár két nappal utóbb előhozta a Magyar Tudományos Akadémia *Negyedik összes ülésén* is, ahol indítványozta, hogy „az Akadémia egyes osztályai küldjenek ki 5-5 tagú bizottságokat, a melyek megvizsgálják az Akadémia tagjainak a Tanácsköztársaság idején tanúsított activ és passiv, magatartását, hogy vajjon nincsenek-e oly tagok, a kik nemzethűség szempontjából méltatlanok az akadémiai tagságra” (Heinrich, 1919, 267.). Az enervált filozófus eközben augusztus végén – egy rövid Bécsi kitérőt követően – Svájcba utazott feleségével, a már említett gyógykezelés megkezdése céljából. Minekutána tudta, hogy igazolása ügyében keresni fogják, barátainak elküldte zürichi címét, valamint megfogalmazta a már többször citált levelét Angyalhoz, amiben tőle – mint a bölcsészkar dékánjától – „néhány heti szabadságot” kért, míg kipihen magát, illetve felesége felerősödik és hazautazhatnak (Alexander-levél).

Néhány héttel a levél kelte után megkezdődtek az MTA vizsgálatai. Október 6-án az Akadémia mindhárom osztálya kiküldte a javasolt ötös bizottságokat. Az Alexander ügyét vizsgáló bizottság az „Akadémia II. osztály Igazoló (ötös) Bizottsága” volt. Tagjai: Concha Győző, Angyal Dávid és Ballagi Aladár r. t.-ok., továbbá Áldásy Antal és Bernát István l. t.-ok., valamint a póttagok: Fináczy Ernő r. t., illetve Pauler Ákos és Reiner János l. t.-ok voltak (Heinrich, 1919, 269.).

¹⁷ Angyalhoz írt levele tanúsága szerint ebben nagy szerepe volt Lukács Györgynek, aki ekkoriban már ellenségeként kezelte Alexandert. Lukács az okmány elkészítését és kiadását a filozófus felesége részére engedélyezte, ám tudósunktól, „mint politikailag megbízhatatlantól”, megtagadta azt (lásd: Alexander-levél).

A fönmaradt jegyzőkönyvek tanúsága szerint a kijelölt bizottság másnap, azaz október 7-én kezdett feladatához (RAL-jkv., okt. 7.). Első napirendi pontként elnököt választottak maguk közül. Az egyetlen jelölt a II. osztály által javasolt Concha Győző volt, aki megválasztásra is került. Ezt követően az elnök Reinert kérte fel a jegyzőkönyv vezetésére, majd harmadik napirendi pontként bejelentette, hogy Angyal Dávid, Ballagi Aladár, Bernát István, és Pauler Ákos igazolták távolmaradásukat. A napirend folytatása, illetve zárásaként az egybegyűltek felolvastatták a II. osztály tagjainak névsorát, s megjelölték a kivizsgálandó személyeket (RAL-jkv., okt. 7.). A bizottság október 14-én megtartott II. ülésén tárgyalták meg a filozófus ügyét¹⁸, ám a határozathozatalra végül Angyal Dávid és Fináczy Ernő „felvilágosításai” nyomán nem került sor (RAL-jkv., okt. 14.). Három nap múlva a bizottság újra rátér Alexander ügyére, amelyet ezúttal már nem beszélnek át (RAL-jkv., okt. 17.). Fináczy még ekkor sem adja fel, s próbálkozik a végleges döntés elhalasztásával a filozófus hazatéréig, ezért indítványozza, hogy hívják meg nyilatkozattételre. A bizottság erre nem látván esélyt, elutasította a halasztási indítványt. Fináczy – a végsőkéig elmenve – ekkor egy újabb indítvánnyal állt elő, ami Concha 14-én benyújtott javaslat ellenében azzal fordult a bizottsághoz, hogy az csak rosszállását mondja ki Alexander fölött, de „a kizárási indítványt mellőzze”. A kérdés szavazás útján került eldöntésre Concha javára. Az ő indítványa ekképp szólt:

„Alexander Bernát a márcz. 24-én kommunizált Pester Lloydban április 10-től jul. 15-ig hét /Pester Lloyd áprl. 10., máj. 6., máj. 17., jun. 1., jun. 14., jul 3., jul. 15.-én/ tárczát írt, holott az márcz. 24-e óta nem a régi felelős szerkesztő Vészi I. neve alatt jelent meg, hanem a lapnak tekintélyes czime mögött a tanácskormány szólt meg kommunista rendszere érdekében.

Már az a tény, hogy a M. T. Akadémia rendes tagja ily lapba dolgozott, az Akadémia iránt köteles tisztelettel ellenkező illetlen viselkedés volt. Ám máj. 6-i, jun. 14-i, jul. 3-i közleményeiben Alexander Bernát már lelki közösséget árul el annak a kormánynak kommunista rendszerével, mely kormány a M. T. Akadémiát a rendszer követelményeképen életében megtámadta, alapítótól kijelölt és közel egy század óta követett nemzeti irányát megtörni megkísérelte és munkásságát becsmérelve ennek folytatását erőhatalommal megakadályozta.

A tanácskormány tudomány szabadságát eltipró tényei ellenében Alexander Bernát biztatja a művészeket ne féljenek a kommunista rendszernek a művészetre káros következményeitől.

Ezek a tárczák már tagadásai annak a hűségnek, melyet az Akadémia, mint szellemi szabad munka legfőbb műhelye tagjaitól elvárhatna” (RAL-jkv., okt. 17.).

A még hosszan folytatódó indítvány a továbbiakban elmarasztalja a tudóst, mert az *Athenaeumban* közölte Varjas Sándor *Marx mint filozófus* című tanulmá-

¹⁸ A 14-i jegyzőkönyvben a részletekre vonatkozóan semmi nem olvasható.

nyát,¹⁹ majd zárásképpen Alexander nevének töröltetését kezdeményezi az összes ülés felé. Ezzel a bölcselő sorsa lényegében megpecsételődőtt.

Az Akadémia I., II., és III. Igazoló Bizottságának (tizenötös bizottság) október 25-i ülésén Angyal Dávid is tett még egy próbát az érdekében, ám érvelését – az egész eljárás eleve szabálytalan volta miatt annak felfüggesztésére – elutasították (RAL-jkv., okt. 25.). A bizottság deklarálta, hogy az intézménynek megvan a joga a kizárásokhoz, és megállapította a retorziók fokozatát (tagok sorából való törlés, rosszallás, illetve sajnálkozás kifejezése). Ezután következtek a szavazások, ahol tizenegy szóval három ellenében döntöttek a polihisztor kizárása mellett (RAL-jkv., okt. 25.). November 24-én a döntést az akadémia összes ülése is szavazásra bocsátotta, ahol tudósunk ügyében „tévedéséből” a kétharmados szótöbbség „lét-re nem jövén”, előbb rosszallását fejezte ki, majd december 2-án egy újabb voksolást követően – ahol már „helyesen”, az abszolút többség jegyében szavaztak – 22 szóval 8 ellenében a tagok sorából in contumaciam törlésre került (Heinrich, 1919, 287., 289.).

A professzor megpróbáltatásai azonban még korántsem értek ezzel véget, mert időközben a Kisfaludy-Társaság igazolási eljárása is befejeződött. A december 3-i rendes havi ülés „az esetleges kizárásokban” nem lévén illetékes, december 10-re közgyűlést hívott össze (KT-jkv., dec. 3.). Itt az elnök, Beöthy Zsolt védőbeszédében igyekezett a tudós kommunizmusellenes működésére való tekintettel az eljárás felfüggesztését indítványozni, ám ez egyhangúlag nemmel szavaztatott meg (KT-jkv., dec. 10.). Percekkel később titkos szavazásra került sor. A kérdésre, hogy „a Társaság tagja maradhat-e” a filozófus, a szavazójegyek összeszámolása végül itt is kizárást hozott számára tizenhét igennel négy nem ellenében (KT Évlapok, 1920, 123.). A vádak lényegében megegyeztek az Akadémiáéival, azzal a különbséggel, hogy a kisfaludysták még a Károlyi-érából az egyetemi magatartását is vádként hozták ellene (KT-jkv., dec. 10.).

A külföldön tartózkodó Alexander a vele szemben folytatott intézkedések ellen semmit sem tehetett, felesége betegágya mellől csak a döntésekkel szembeni fellebbezéssel, levelekkel és sajtónyilatkozat tételével védekezhetett – köztudottan mindhiába. Helyzetén az önmaga igazolására írt *A magyar bolsevizmusról* című cikksorozata sem változtatott, mi több, az elkövetkező hónapokban üldözése az egyetemen és a Magyar Filozófiai Társaságban is folytatódott, valamint az immár nyíltan politikai színezetet öltött támadások családtagjait sem kímélték. A legnehezebb időszakok tehát még csak ezután, 1920-tól következtek számára.

Ügyének revíziójára, illetve igazolására az Akadémián és a Kisfaludy-Társaságban 1923-as hazatérte és határozott akarata ellenére sem került sor, így nevét

¹⁹ Mivel már május elejére az összes lap vagy betiltásra vagy kommunista irányítás alá került a fővárosban, ezért komolyan feltételezhető, hogy a tanulmány megjelentetésétől a lap életben maradása függött.

tisztázni nem lévén képes, mit tehetvén mást, mint élete hátralévő néhány esztendejében férfiasan viselte a következményeket.²⁰

Végezetül idézzük föl, hogy Gold Simon Alexanderről tartott nekrológiájában miként beszélt erről: „Amikor jött a nagy felfordulás ellene is nagy igazságtalanság támadt de ő meg nem rokkant, sőt meg sem hajolt, mert olyan egyéniség volt, ismét Eötvössel beszélek, melyek meg nem hajlanak, nem azért mert kevélyek, hanem mert arra teremtek, hogy egyenesen álljanak” (Gold-beszéd). Úgy vélem, ettől megindítóbb formában egy meggyötört s megalázott emberről, kitől élete vége felé egész addigi életművét tagadták el, elfogultan s részigazságok alapján, nehezen lehetne kifejezőbben szólni. E sorok írójának legalábbis nem sikerült...

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Alexander Bernát [Bernhard Alexander] (1917): *Wissenschaftliches Leben, Literatur, bildene Künste*. In: *Ungarn. Land und Volk, Geschichte, Staatsrecht, Verwaltung und Rechtspflege, Landwirtschaft, Industrie und Handel, Schulwesen, Wissenschaftliches Leben, Literatur, bildende Künste*. Budapest: Franklin. <https://archive.org/details/ungarnlandundvol00buda>
- Alexander Bernát (1918): *A háború után*. Budapest: Lampel. <http://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/10184/alexander-bernat-a-haboru-utan-negy-cloadas-bp-lampel-wodianer-1917.pdf> (Új kiadása: Alexander Bernát (2014): *A háború után*. Máriabesnyő: Attraktor Kiadó)
- Alexander Bernát (1919a): *Geistige Arbeit*. *Pester Lloyd*, 1919/75. március 30. 10.
- Alexander Bernát (1919b): *Candida*. *Pester Lloyd*, 1919/79. április 4. 7.
- Alexander Bernát (1919c): *Roland Eötvös*. *Pester Lloyd*, 1919/84. április 10. 2.
- Alexander Bernát (1919d): *A magyar bolsevizmusról*. *Szabadság (Liberty)*, 1919/293. december 15. 2.
- Alexander Bernát (szerk.) (1919e): *Athenaeum* (filozófiai folyóirat). 5. köt. Budapest: Pfeifer Ferdinánd (Zeidler Testvérek)
- Alexander Bernát (1924): *Tanulmányok – Művészet*. Budapest: Pantheon
- Alexander Bernát (1979): *Kunst und Weltanschauung*. In: Farkas József (Hrsg.): *Räterepublik und Kultur Ungarn 1919*. Budapest: Corvina Kiadó
- Bayer József (szerk.) (1908): *Magyar Shakespeare-tár*. I. Budapest: Franklin
- Berzeviczy Albert (1919): *Elnöki jelentés az Akadémia működésének a múlt hónapok alatti felfüggesztéséről*. In: Heinrich Gusztáv (szerk.): *Akadémiai Értesítő*. 30. köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. http://real-j.mtak.hu/102/1/AkademiiaiErtesito_1919.pdf
- Budapesti Hírlap*, 1914/302. november 30-i és 1922/179. augusztus 8-i számok
- Dénes Inván Zoltán (2017): *Marczali Henrik eltávolítása az egyetemről 1919–1924*. *Élet és Irodalom*, 7, 6. <http://www.es.hu/cikk/2017-02-17/denes-ivan-zoltan/marczali-henrik-eltavolitasa-az-egyetemrol.html>

²⁰ A Magyar Tudományos Akadémia közgyűlése közel három évtizeddel ezelőtt (1989-ben) tette revízió tárgyává a forradalomban „kompromittált”, emiatt kizárásra került tagjainak ügyét, akiknek „akadémiai tagságát haláluk bekövetkeztéig folyamatosnak tekinti”. Így jutott végül elégtételhez halála után hetvenkét évvel Alexander Bernát is.

- Dénes Inván Zoltán (2018): „Gyanús homály” vagy „felesleges brutalitás”? Marczali Henrik el-távolítása az egyetemről 1919–1924. (Várható megjelenés: *Századok*, 2018)
- Fenyő Miksa (1918): Wissenschaftliches Leben Literatur, Bildende Künste Von Universitäts prof. Dr. Bernhard Alexander. *Nyugat*, 10. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00246/07408.htm>
- Fővárosi Lapok*, 1880/185. szám, augusztus 13.
- Gábor Éva (1986): *Alexander Bernát*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Heinrich Gusztáv (szerk.) (1919): *Akadémiai Értesítő*. 30. köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia
- Kemény György (összeáll.) (1942): *Magyarország időszaki sajtója 1911-től 1920-ig*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtára. http://mek.oszk.hu/11700/11792/pdf/11792_1.pdf
- KT Évlapok – *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 1918–1920* (1920). 52. köt. Budapest: Franklin Társulat
- Percz László (2008): *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. Budapest: Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely
- Pesti Napló*, 1919/83. szám, április 7.
- Sebestyén Károly (1934): Alexander Bernát. In: Szemere S. (szerk.): *Évkönyv*. Budapest: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 59–95. Különlenyomat
- Somos Róbert (2004): *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után*. Budapest: Kairosz Kiadó
- Szemere Samu (1941): *Filozófiai tanulmányok*. Budapest: Arany János Irodalmi és Nyomdai Műintézet
- Turbucz Péter (2014): Alexander Bernát és háborús beszédei. In: Alexander Bernát: *A háború után*. Máriabesnyő: Attraktor Kiadó
- Turbucz Péter (2016): Háborús előadások szervezése Magyarországon 1914-ben; történeti vázlat. *Jel-Kép*, 1, 81–96. http://communicatio.hu/jelkep/2016/1/JelKep_2016_1_Turbucz_Peter.pdf
- Zóka Péter (2015): A politikum szerepe Alexander Bernát életművében. *Létünk*, 2, 25–37. http://epa.oszk.hu/00900/00997/00035/pdf/EPA00997_letunk_2015_02.pdf
- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Akadémiai Levéltár:
- Alexander-levél – MTAKIK Kt. Ms 807/36 *Alexander Bernát levele Angyal Dávidnak*, Zürich 1919. szept. 20.
- Gold-beszéd – MTAKIK Kt. Ms 2393/34 *Gold Simon Alexander Bernát temetésén elmondott halotti beszéde*
- KT-jkv – MTAKIK Kt. Ms 5779 *A Kisfaludy-Társaság 1919. augusztus 16-án tartott zárt ülésének jegyzőkönyve*
- KT-jkv – MTAKIK Kt. Ms 5779 *A Kisfaludy-Társaság 1919. december 3-án tartott rendes havi ülése (zárt ülészak) jegyzőkönyve*
- KT-jkv – MTAKIK Kt. Ms 5779 *A Kisfaludy-Társaság 1919. december 10-én tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve*
- RAL-jkv – MTAKIK Kt. RAL Ms 647/1919. *Jegyzőkönyvek a M. T. Akadémia II. osztályának igazoló (ötös) bizottságának 1919. október 7-én, október 14-én és október 17-én tartott üléséről*
- RAL-jkv – MTAKIK Kt. RAL Ms 647/1919. *Jegyzőkönyv a M. T. Akadémia I–III. osztályának igazoló (tizenötös) bizottságának 1919. október 25-én tartott üléséről*
- Országos Széchenyi Könyvtár:
- FM3/4008 *Fáklya*, 1919/94–113. számok, április 20-tól május 14-ig